

KS. GRZEGORZ PYŻLAK

RODZINA NIEPEŁNA I JEJ WPŁYW NA SYTUACJĘ WYCHOWAWCZĄ DZIECKA

Rodzina skupia na sobie uwagę badaczy wielu dyscyplin naukowych oraz całego społeczeństwa, gdyż jej sposób życia i funkcjonowania wywiera istotny wpływ na układ stosunków społecznych, gospodarczych i politycznych w danym kraju. Związana jest także z istnieniem społeczeństwa, które zaspokaja podstawowe potrzeby jej członków. Rodzina to również grupa społeczna, w której zachodzą procesy wychowawcze.

Największą rolę w społeczeństwie odgrywa rodzina pełna. Środowisko rodziny pełnej jest idealnym miejscem rozwoju dziecka i przygotowania go do życia społecznego. Na ten aspekt szczególnie akcent kładzie II Polski Synod Plenarny, nauczając, że „[...] trwałość małżeństwa w społeczeństwie uznawana jest za wielkie dobro, do którego zachowania dąży się kosztem wielu wysiłków, wyrzeczeń, rozwiązywania konfliktów małżeńskich”¹. Dlatego pomoc rodzinom leży w interesie całego społeczeństwa. Znając warunki życia rodziny niepełnej i konsekwencje tego stanu rzeczy, można zapobiec wielu negatywnym zjawiskom².

Rodzina niepełna nie jest już zjawiskiem sporadycznym i wyjątkowym. Coraz więcej osób decyduje się na wychowywanie dzieci w takiej rodzinie, mimo że decyzja ta stawia ich (oprócz przypadków losowych) w sytuacji konfliktu z katolicką nauką o małżeństwie (zob. KKK 1605, 1650). Sytuacja

Ks. dr GRZEGORZ PYŻLAK – adiunkt Katedry Duszpasterstwa Rodzin w Instytucie Teologii Pastoralnej i Katechetyki KUL; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin; e-mail: grzegorz.maly@poczta.fm

¹ Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie nr 28. W: II Polski Synod Plenarny (1991-1999). Poznań 2001 s. 39.

² J. Piętko w a. *Przyczyny dezorganizacji badanych rodzin*. W: t a ż. *Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze*. Katowice 1983 s. 37; K. Kozłowski. *O pedagogicznym kształceniu rodziców*. Warszawa 1968 s. 65; *Troska Kościoła o rodzinę w Polsce*. Red. T. Kukołowicz. Warszawa 1992.

takich rodzin ma również negatywny wpływ na ich funkcjonowanie i wypełnianie obowiązków wychowawczych.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja struktury rodziny niepełnej i jej wpływu na sytuację życiową osób dotkniętych niepełnością rodziny, a także skutków jej funkcjonowania oraz propozycji zapobiegania dezorganizacji życia rodzinnego.

1. POJĘCIE I STRUKTURY RODZINY NIEPEŁNEJ

Rodzina niepełna to rodzina, w której dziecko wychowywane jest przez jednego z rodziców i mieszka jedynie z tym rodzicem. Najczęściej ten typ rodziny stanowi układ matka+dziecko (lub dzieci)³. W ramach struktury rodziny niepełnej wyróżniamy: przedwczesne macierzyństwo, czyli rodziny matek-nastolatków i rodziny małoletnich; świadomą decyzję kobiety posiadania dziecka bez zawierania małżeństwa; rodziny niepełne w związku z decyzją o rozwodzie; rodziny, które spotkała sytuacja losowa – rodziny ojców (matek) samotnie wychowujących dzieci w wyniku śmierci żony (męża) oraz samotnych ojców, którym powierzono władzę rodzicielską⁴.

Rodziny matek-nastolatków i rodziny małoletnich zazwyczaj nie spełniają wymogów związanych z zawarciem małżeństwa. Przy zawieraniu małżeństwa wymaga się od nupturientów wystarczającej dojrzałości fizycznej i psychicznej, uzdalniającej ich do pożycia małżeńskiego oraz do uświadomienia sobie w wystarczający sposób praw i obowiązków dotyczących małżeństwa i rodziny⁵. Zgodnie z kodeksem rodzinnym i opiekuńczym nie może zawrzeć

³ E. Adamczyk. *Samotne matki wobec dylematów wychowawczych*. „Problemy Rodziny” 1991 nr 1 (styczeń-luty) s. 2.

⁴ Trudności powstają już na etapie próby określenia ogólnej liczby subkategorii rodzin niepełnych. W grupie tej można wyodrębnić podgrupy matek, których faktyczna sytuacja życiowa jest bardzo zróżnicowana. Zależy ona bowiem od tego, czy kobieta faktycznie wychowuje samotnie dziecko, czy też pozostaje w nieformalnym związku z mężczyzną, zawarła związek małżeński po urodzeniu dziecka bądź pozostawiła dziecko w domu małego dziecka. D. Granińska, K. Krupa, B. Balcerzak-Paradowska. *Samotne matki, samotni ojcowie. O rodzinach niepełnych w Polsce*. Warszawa 1986 s. 9; S. Kawula. *Struktura rodziny*. W: *Pedagogika rodziny*. Red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke. Toruń 2002 s. 328-329. H. Stasiak wyodrębnia dwa typy rodzin z punktu widzenia ich struktury: rodziny niekompletne, które nigdy nie były pełne, oraz rodziny zdekompletowane, które w pewnym okresie były kompletne. H. Stasiak. *Kształty i wnętrza rodziny*. Warszawa 1975 s. 62.

⁵ Przeszkoda wieku zachodzi, gdy mężczyzna nie ma ukończonych 16, a niewiasta 14 lat życia (KPK kan. 1083 § 1). Jest to przeszkoda pochodzenia kościelnego. Konferencja Episkopatu

małżeństwa osoba, która nie ukończyła 18 lat. Jednak z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła 16 lat, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny. Przywilej ten przysługuje tylko kobiecie. Dla mężczyzny, bez względu na okoliczności, minimalny wiek do zawarcia małżeństwa wynosi 18 lat⁶.

Drugą grupę stanowią rodziny matek dorosłych samotnie wychowujących dzieci w wyniku podjęcia takiej decyzji przed zawarciem małżeństwa. Dzieci wychowywane przez matkę niezamężną mogą być rezultatem nieprzemyślanej decyzji, następstw lekkomyślności, braku poczucia odpowiedzialności i nieprzygotowania do podjęcia życia seksualnego. Z drugiej strony pojawiają się opinie, że wzrost poziomu wykształcenia i aktywności zawodowej kobiet zwiększa możliwości ich samotnego życia i być może coraz więcej kobiet będzie decydowało się, aby mieć dziecko, nie mając męża⁷.

Trzecią grupę stanowią rodziny niepełne w związku z decyzją o rozwodzie. Rozwód w rodzinie oznacza, według prawa cywilnego, rozwiązanie ważnie zawartego związku małżeńskiego przez sąd na żądanie jednego lub obojga małżonków za ich życia⁸. Rozpad rodziny zazwyczaj nie dokonuje się nagle, lecz jest zjawiskiem rozwijającym się stopniowo. Procesowi temu często towarzyszą konflikty. Wroga względem siebie postawa małżonków obniża rodzicielski autorytet wychowawczy, a nawet pozbawia rodziców możliwości pozytywnego oddziaływania na własne potomstwo. Rodzice, nie respektując

Polski w *Instrukcji o zawarciu małżeństwa konkordatowego* z 22 października 1998 r. określiła minimum wieku do zawarcia małżeństwa tak dla mężczyzny, jak i dla kobiety: ukończone 18 lat. Kobiecie, która nie osiągnęła tego wieku, lecz ukończyła 16 lat, na zawarcie małżeństwa może zezwolić ordynariusz miejsca. J. Gręźlikowski. *Przed nami małżeństwo*. Wrocław 2002 s. 111; zob. M. Ozorowski. *Małżeństwo wobec sytuacji jemu przeciwnych*. W: tenże. *Benedykta Hessego nauka o małżeństwie*. Warszawa 2002 s. 146-177.

⁶ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (z 15.11.1998) art. 10. Zakamycze 2003 s. 16.

⁷ Graniewska, Krupa, Balcerzak-Paradowska. *Samotne matki, samotni ojcowie* s. 9.

⁸ Według prawa polskiego o rozwodzie orzeka sąd wojewódzki. Orzeczenie takie jest dopuszczalne, gdy nastąpi zupełny i trwały rozkład pożycia małżeńskiego. Łączy się również z tym orzeczenie sądu o alimentach na rzecz wspólnych dzieci oraz władzy rodzicielskiej względem dzieci nieletnich. Warto zaznaczyć, że Kościół katolicki nie uznaje rozwodu, ponieważ narusza on zasadę nierozzerwalności małżeństwa, pochodzącą z prawa Bożego. Małżeństwo chrześcijan, ważne zawarte i dopełnione przez pożycie małżeńskie, nie może być rozwiązane przez żadną ludzką władzę i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci któregoś z małżonków (por. KPK kan. 1141). W. Góralski. *Problemy dostępu do sakramentów świętych osób żyjących w małżeństwach pozasakramentalnych*. W: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*. Red. A. Szafranski. Lublin 1985 s. 323-343.

podstawowych norm etycznych, zasad szacunku, uczciwości i szczerości, nie mogą wpajać tych norm i zasad wychowywanym dzieciom. Jeżeli usiłują udzielać swoim dzieciom pouczeń, to często nie przynoszą one zamierzonego efektu, gdyż dzieci, widząc rozbieżność między głoszonymi zasadami a postępowaniem rodziców, przestają się liczyć z ich wskazaniem i autorytetem⁹.

Czwartą grupę stanowią rodziny dotknięte sytuacją losową oraz rodziny ojców samotnie wychowujących dzieci w wyniku śmierci żony albo powierzenia im władzy rodzicielskiej. Specyficzna sytuacja powstaje w rodzinach, w których zadania związane z prowadzeniem domu i wychowywaniem dzieci przejmują jedno z rodziców. Trudna jest ona wtedy, gdy takie obowiązki zmuszony jest, z powodu braku matki, podjąć ojciec. Szczególnego znaczenia w tych rodzinach nabiera więź osobowa. Można mówić o niej, gdy kontakty między poszczególnymi członkami wynikają ze wspólnych dążeń, zaufania, wzajemnej atrakcyjności i pragnienia bliskości, a nie wyłącznie z faktu wspólnego zamieszkania i wspólnoty gospodarczej. Jednym z symptomów panującej w rodzinie silnej więzi osobowej jest wzajemne darzenie się zaufaniem. W wychowaniu dzieci ważny jest z nimi kontakt, wspólne planowanie zajęć i podejmowanie decyzji. W przypadku pracy zawodowej ojca nie zawsze jest to możliwe. Jednakże czas spędzany z dziećmi jest istotny dla funkcjonowania rodziny¹⁰.

Sytuacja przejścia przez ojca obowiązków rodzinnych, które do czasu osamotnienia dzielił z żoną, i małego zainteresowania wcześniej tymi problemami powodują duże obciążenia fizyczne i psychiczne. To z pewnością jest główną przyczyną niedociągnięć w wypełnianiu funkcji samotnego ojca¹¹.

2. SYTUACJA RODZINY NIEPEŁNEJ I JEJ WPŁYW NA ŻYCIE DZIECKA

Człowiek uczestniczy w dwóch rodzinach: rodzinie pochodzenia i rodzinie prokreacji, którą sam zakłada. Rodzina ponosi odpowiedzialność za wydarzenia w życiu swoich członków, które zależą również od ich osobistej decyzji. Przez funkcje kontrolne sprawuje nadzór nad postępowaniem swoich członków. Zintegrowana i zdrowa, skutecznie przeciwdziała negatyw-

⁹ H. Ketliński. *Drogi przezwyciężania trudności wychowawczych w rodzinie rozbitej i niepełnej*. W: tenże. *Wychowanie w rodzinie*. Kraków 1982 s. 369.

¹⁰ M. Ziemska. *Rodzina a osobowość*. Warszawa 1975.

¹¹ S. Kawula. *Świadomość wychowawcza rodziców*. Toruń 1975.

nym, nieakceptowanym w środowisku zachowaniem jednostki, które mogłyby powodować niekorzystne konsekwencje dla niej samej i dla innych¹².

Macierzyństwo samotnej kobiety należy analizować w kontekście jej wychowania bądź charakteru rodzinnych więzi. Nieletnie matki pochodzą najczęściej z rodzin pozbawionych atmosfery miłości, bliskości, wsparcia oraz zrozumienia¹³. Zbyt wczesnie rozpoczęte współżycie seksualne jest czasami rezultatem braku akceptacji ze strony rodziców. Młode kobiety szukają substytutu miłości, której nie doznały w rodzinie. Brakuje im wiedzy na temat podstawowych norm obyczajowych i moralnych. Poszukują jednocześnie wszelkich dowodów akceptacji pośród grup rówieśniczych, a w wyniku niskiej świadomości seksualnej starają się zdobyć wiedzę poprzez doświadczenie, ucząc się na własnych błędach. Nastolatki okazują się często niedojrzałymi psychicznie matkami, które potrzebują wsparcia innych. W obliczu słabych relacji z rodziną muszą zwracać się o pomoc do obcych ludzi. Pochodzą często ze zdemoralizowanych środowisk, zaniedbanych kulturowo, o niskim poziomie wykształcenia, lub z patologicznych i ubogich rodzin¹⁴.

Matki, wychowujące samotnie dziecko, doświadczają wielu problemów, takich jak: zaspokojenie potrzeb bytowych rodziny, wychowanie dzieci, a także dosyć często odczuwane przez matki niezamężne poczucie osamotnienia i lęku o własną przyszłość i przyszłość dziecka. Sytuacja ekonomiczna rodzin niepełnych jest na ogół niezadowolająca. Na sytuację materialną matek niezamężnych zasadniczy wpływ mają dwa czynniki: brak drugiego żywiciela oraz uzyskiwanie niskich dochodów z pracy i innych źródeł¹⁵. Nie zawsze potrafią uporać się z napotykanymi trudnościami. Jako jedyne żywicielki rodzin często podejmują dodatkowe prace zarobkowe, by zapewnić dzieciom podstawowe warunki bytowe¹⁶.

¹² V. S a t i r. *Rodzina. Tu powstaje człowiek*. Gdańsk 2000 s. 152; J. W i l k. *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*. Lublin 2002 s. 59-60.

¹³ F. A d a m s k i. *Niektóre symptomy kryzysowej sytuacji rodziny w Polsce*. W: *Z badań nad rodziną*. Red. T. Kukołowicz. Lublin 1984 s.112.

¹⁴ S. K a w u l a. *Diagnozowanie potrzeb opiekuńczo-wychowawczych środowiska rodzinnego*. Toruń 1978 s. 129.

¹⁵ Za dodatkowe źródło dochodu matek niezamężnych można uznać alimenty, płacone dobrowolnie przez ojca dziecka. Ojcowie świadczący alimenty dobrowolnie płacą zazwyczaj wyższe kwoty, niż ma to miejsce wówczas, gdy kobiecie przysługują alimenty ustalone przez sąd. W przypadku jednak matek niezamężnych możliwość uzyskania alimentów dla dziecka jest uzależniona od czynności prawnych, którymi są uznanie dziecka przez ojca lub ustalenie ojcostwa na drodze sądowej. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* art. 94 § 2 (s. 56).

¹⁶ Zob. K. K o s i ń s k a - D e c. *Ci, którzy zostają*. W: *Rozwód, czy się rozwodzić, jak się rozwodzić, co po rozwodzie*. Warszawa 1986 s. 62-85.

W rodzinie niepełnej samotna matka może stanowić autorytet w procesie socjalizacji dzieci. Pozyskiwanie autorytetu przez matkę ułatwia jej skuteczniejsze stosowanie środków wychowawczych. Pozytywne oddziaływanie wzorców osobowych matek zależy od ich moralnych właściwości, zachowań i więzi emocjonalnej z dziećmi. Pełną jednak akceptację dziecka może pozyskać tylko taka matka, która potrafi zaspokoić jego potrzebę bezpieczeństwa, uznania i miłości. Brak w rodzinie niepełnej ojca oddziałuje na postawę i zachowanie matki. Kobiety tworzą często negatywny obraz mężczyzny. Zjawisko to szczególnie nasilone jest wśród matek niezamężnych, gdyż od początku nie miały styczności z mężem. Rodzina niepełna wypracowuje sobie taki schemat życia, w którym nie ma miejsca na mężczyznę. Brak ojca w rodzinie jest jednak czynnikiem upośledzającym życie rodzinne. Przejawia się to wysokim poziomem niepokoju u matek i dzieci, poczuciem lęku i niepewności wskutek słabości rodziny.

Kobiety niezamężne często obawiają się reakcji sąsiadów i środowiska lokalnego. Stanowi to szczególnie problem w małych miejscowościach. Pogorszenie się układów przyjacielskich bywa także następstwem ograniczenia, a nawet zerwania kontaktów przez matkę niezamężną, spowodowanych brakiem czasu.

W rodzinach po rozwodach niepokój występuje w mniejszym nasileniu w związku ze zmianą sytuacji dokonującą się wraz z rozwodem. Jednakże i wtedy cała rodzina dotkliwie odczuwa swoją niepełność¹⁷. Ma poczucie klęski z powodu braku ojca. Matki często przejawiają silną tendencję do zacieśnienia swoich relacji z dzieckiem, chcąc zrekompensować brak ojca. Stają się nadmiernie ochraniające. Rodzi to w dziecku postawę obronną, przejawiającą się nawet w agresywności wobec matki.

Rozwód w rodzinie to nie tylko problem małżonków i ich dzieci, ale również rodziców, rodzeństwa, a często nawet członków dalszej rodziny. Do osób najczęściej i najwcześniej wtajemniczonych w przyczyny rozwodów należą rodzice obojga małżonków, a na ich życie duży wpływ wywiera dezintegracja rodziny założonej przez ich dzieci. Rozwód wpływa nie tylko na stosunki z bliższą i dalszą rodziną, ale może powodować osłabienie lub zerwanie dotychczasowych więzi środowiskowych. Kobiety samotnie wychowujące dzieci odczuwają potrzebę kontaktu nie tylko z dawnymi znajomymi i przyjaciółmi, ale przede wszystkim z osobami znajdującymi się

¹⁷ B. L a c h o w s k a. *Samotne macierzyństwo*. W: *Oblicza macierzyństwa*. Red. D. Kornas-Biela. Lublin 1999 s. 282.

w podobnej sytuacji w celu wymiany myśli, doświadczeń, a także uzyskania zrozumienia własnych problemów¹⁸.

Leon Dyczewski w przeprowadzonych badaniach zauważa, że co roku przybywa około 100 tys. rodzin niepełnych. Tworzy je ok. 35 tys. matek rodzących dzieci pozamażeńskie, ok. 30 tys. osób rozwiedzionych, opiekujących się dziećmi i ok. 35-40 tys. dzieci po utracie jednego lub obojga rodziców¹⁹.

Według danych z 1993 r. głównymi przyczynami rozpadu małżeństwa były: niezgodność charakterów (30,6%), nadużywanie alkoholu (25,3%), niedochowanie wierności małżeńskiej (24,5%) oraz naganny stosunek do członków rodziny (10,1%)²⁰.

Wszystkie kategorie rodzin, w których strukturze brak jednego z rodziców, wskazują podobieństwa w ich funkcjonowaniu. W przypadku rodziców niezamężnych lub niezonatych samotnie wychowujących dzieci najczęściej nie dochodzi do powstania więzi emocjonalnych między dzieckiem a drugim rodzicem. Specyfiką tej grupy rodzin jest wytworzenie już od chwili urodzenia dziecka takiego schematu życia, w którym nie ma miejsca dla drugiego rodzica, najczęściej ojca. Wydaje się, że jest to czynnik negatywnie wpływający na rozwój dziecka – w sposób bezpośredni dziecko pozbawione jest ojca, a w sposób pośredni matka, mając negatywny obraz mężczyzny, przekazuje go swojemu dziecku²¹.

Inaczej przedstawia się sytuacja w rodzinach po rozwodzie. Rozwód najczęściej postrzegany jest przez dzieci jako wyzwolenie z jarzma i zakończenie długiego okresu udręki związanego z procedurą rozwodową i towarzyszącymi jej awanturami. Decyzją sądu opieka nad dziećmi najczęściej powierzana jest matce. Ważną rolę wychowawczą w rodzinie rozwiedzionej spełnia również

¹⁸ A. Duda. *Organizacja życia prywatnego po rozwodzie*. W: *taż. Samotne ojcostwo*. Kraków 2006 s. 107-110.

¹⁹ L. Dyczewski. *Rodzina społeczeństwo państwo*. Lublin 1994 s. 131-132; A. Rajkiewicz. *Sytuacja demograficzna*. W: *Spółeczeństwo polskie w latach 1989-1993. Wybrane zagadnienia i dane z zakresu polityki społecznej*. Red. A. Rajkiewicz. Warszawa 1994 s. 14. Dokumenty II Polskiego Synodu Plenarnego wśród przyczyn rozpadania się małżeństw wymieniają laicyzację i utratę poczucia wspólnoty religijnej w rodzinie, niedojrzałość osobowościową małżonków, alkoholizm, osłabienie odpowiedzialności moralnej rodziców, brak zdecydowania w przewycięzaniu konfliktów małżeńskich, sprzyjającą rozwodom postawę najbliższego otoczenia oraz antyrodzinną propagandę, jaką prowadzą środki społecznego przekazu wobec rodziny. Zob. *II Polski Synod Plenarny* nr 28 s. 39.

²⁰ Rządowa Komisja Ludnościowa. *Raport 1994. Sytuacja demograficzna Polski*. Warszawa 1994 s. 31.

²¹ Zob. J. Pielkowska. *Funkcje rodziny samotnej matki jako środowisko wychowawcze*. W: *Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze* s. 90-97.

ojciec. Pozytywne oddziaływanie spotkań ojca z dzieckiem zależy od ich charakteru, częstotliwości i postawy uczuciowej ojca wobec dziecka²². Sytuacja taka nie zrekompensuje jednak stałej obecności ojca w rodzinie²³.

Śmierć rodzica jest przeżyciem traumatycznym dla rodziny. Eliminuje ona jednego z rodziców z życia rodzinnego. Dziecko często wzrasta w atmosferze pozytywnych wspomnień o zmarłym rodzicu, ponieważ doświadczyło samo życzliwych kontaktów z tym rodzicem²⁴.

3. SKUTKI WYCHOWYWANIA DZIECKA W RODZINIE NIEPEŁNEJ I PROPOZYCJE ICH PRZEZWYCIĘŻANIA

Nieletnie ciężarne kobiety spotykają się często z marginalizacją i wykluczeniem społecznym. Stanowi to szczególny problem w małych miejscowościach. Zbyt wczesne zajście w ciążę może być nie tylko zagrożeniem dla zdrowia, ale może wpływać niekorzystnie na dalszą drogę życiową kobiety. Nieletnie matki, nosząc w sobie nowe życie, muszą często przerwać naukę, a ich sytuacja materialna i mieszkaniowa staje się niekiedy dramatyczna. Zmuszone są do korzystania ze świadczeń socjalnych. Taka sytuacja negatywnie wpływa na psychikę kobiety. Czuje się ona odrzucona, samotna, ma niskie poczucie własnej wartości, zdarza się również, że relacje z rodziną i kolejnymi partnerami są dalekie od ideału.

W sytuacji matek-nastolatek i małoletnich urodzenie dziecka powoduje zasadniczą zmianę w ich życiu. W przypadku matki niezamężnej zmiany te mogą mieć inny ciężar gatunkowy, wynikający z obciążenia jej wszystkimi obowiązkami związanymi z powstaniem rodziny niepełnej. Na niej głównie spoczywa obowiązek zapewnienia dziecku podstaw materialnego bytu, jego pielęgnacji i wychowania. O podejściu matki do trudności i problemów powstałych w związku z urodzeniem się dziecka decyduje w dużym stopniu to, czy decyzja o urodzeniu dziecka była świadoma i czy matka niezamężna zaakceptowała swoją sytuację²⁵.

²² M. Tyszkowa. *Badania psychologiczne wewnątrzrodzinnej socjalizacji. Implikacje praktyczne*. W: *Badania nad rodziną a praktyka społeczna*. Red. Z. Tyszka. Poznań 1991 s. 86.

²³ A. Adamczuk. *Wychowanie dzieci w rodzinach samotnych matek*. Lublin 1988 s. 29; M. Kalinowski, M. Nastarewicz. *Rozwód – przyczyny i skutki*. Warszawa 1985.

²⁴ R. Pawłowska. *Trudności wychowawcze matek samotnie wychowujących dzieci*. „Problemy Rodziny” 1990 nr 3 s. 10.

²⁵ E. Kozdrowicz. *Sytuacja dzieci w rodzinie samotnej matki*. Warszawa 1989 s. 14.

Kobieta rodząca dziecko pozamałżeńskie w młodym wieku, niemająca przygotowania zawodowego, a tym samym ograniczoną możliwość pracy zawodowej, napotyka na trudności w rozwiązaniu problemów związanych z powstaniem rodziny niepełnej. W skrajnych przypadkach urodzenie dziecka pozamałżeńskiego prowadzi do zwiększenia się przypadków sieroctwa społecznego.

Dlatego należałoby dążyć do ograniczenia urodzeń pozamałżeńskich przez kobiety bardzo młode, ponieważ powoduje to trudności w prawidłowej realizacji funkcji rodziny. Należałoby podnieść kulturę współżycia seksualnego poprzez kształtowanie odpowiedzialnych postaw rodzicielskich i przygotowanie do życia w rodzinie²⁶.

Przedsięwzięciem długookresowym jest podjęcie działań o charakterze wychowawczym i propagandowym na rzecz dokonywania przeobrażeń w postawach środowiska społecznego wobec samotnego macierzyństwa. Powinny one dotyczyć kobiet posiadających dziecko pozamałżeńskie, jak również uznania dziecka jako wartości. Implikuje to zarówno samopoczucie matki w środowisku społecznym, ma również wpływ na los dziecka. Często obawa przed opinią społeczną prowadzi do odrzucenia dziecka. Wstyd powoduje, że kobieta rezygnuje z ustalenia ojcostwa, nie stara się o alimenty lub inne świadczenia.

Oddziaływanie wychowawcze winno wpływać na postawę ojców dzieci pozamałżeńskich w zakresie wywiązywania się z obowiązków wobec dziecka. Dotyczy to prawnego uznania dziecka pozamałżeńskiego, realizacji obowiązku alimentacji, jak również osobistego uczestnictwa w wychowaniu dziecka²⁷.

Bardzo istotne zmiany zachodzą w rodzinie w związku z decyzją małżonków o rozwodzie. Obecnie częściej niż w przeszłości pojawiają się małżonkowie rozwiedzeni mający dzieci. W zdecydowanej większości przypadków po rozwodzie dzieci zostają przy matce. Jest to skutek silnie utrwalonego w kulturze i obyczajowości wzorca roli kobiety w rodzinie. Zjawisko to wywiera wpływ nie tylko na realizację funkcji opiekuńczo-wychowawczej, ale nie może pozostawać bez wpływu na plany osobiste i życiowe osób, które w stosunkowo młodym wieku przeżywają na skutek rozwodu poważny kryzys w życiu osobistym i rodzinnym.

Realizacja funkcji wychowawczej w rodzinach niepełnych jest z wielu względów trudna. Należy uwzględnić negatywny wpływ rozwodu rodziców

²⁶ Por. W. Półtawska. *Rola rodziców w wychowaniu seksualnym młodzieży*. W: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*. Red. F. Adamski. Kraków 1982 s. 324-339.

²⁷ B. Mierzwiński. *Mężczyzna jako mąż i ojciec*. W: *Wychowanie do życia w rodzinie*. Red. K. Ostrowska, M. Ryś. Warszawa 1999 s. 175.

na sferę psychiczną rozwoju dzieci. Brak ojca w rodzinie poważnie komplikuje prawidłowy rozwój osobowości dziecka. Nawet w przypadku gdy rozwód kończy kryzys małżeński i rodzinny, to dziecko odczuwa brak ojca lub matki. Dzieci z nietrwałych związków małżeńskich płacą często największą cenę za brak dojrzałości swoich rodziców, jak również za ich „prawo do szczęścia osobistego”²⁸.

Rozwód po krótkim czasie trwania małżeństwa kryje w sobie największe niebezpieczeństwo zerwania lub ograniczenia kontaktów z dzieckiem ze strony tego z rodziców, który nie sprawuje bezpośredniej opieki. Wzajemne poprawne odnoszenie się byłych małżonków do siebie, umiejętność unikania konfliktów i nowych zadrażnień ma istotny wpływ na stosunki dzieci z rozwiedzionymi rodzicami. Odpowiedzialność za rozluźnienie, a często zupełne zerwanie więzi rodzinnych ponoszą zwykle obie strony. Poprawne wzajemne stosunki po rozwodzie uzależnione są przede wszystkim od osobistej kultury byłych małżonków.

Sytuacje przedrozwodowe z reguły cechują napięcia i konflikty, które w zależności od osobistej kultury i charakteru obojga rodziców przebiegają w sposób utajony lub otwarty. Rozwód rozpoczyna w życiu rodziny nowy etap. Jednocześnie wpływa on w szerokim zakresie na sytuację życiową osób rozwiedzionych, ale nie we wszystkich dziedzinach następują jednakowo głębokie zmiany. Rozwód nawet w przypadkach przewagi pozytywnych skutków w życiu rodzinnym, w którym brak jednego z rodziców, może powodować zaostrzenie istniejących problemów lub powstanie nowych.

Rozpad małżeństwa to jednocześnie możliwość powstawania powtórnych małżeństw i rodzin zrekonstruowanych. Sytuacja dzieci z poprzedniego małżeństwa w zrekonstruowanej rodzinie ulega często poprawie. Prawdą jest, że powtórne małżeństwo z nowym partnerem stwarza szansę na nowe, lepsze życie rodzinne. Wymaga jednak od rodziców zdania sobie sprawy z problemów, jakie przyjdzie im rozwiązywać w dążeniu do pełnej integracji rodziny.

Istnienie rodzin niepełnych powstałych wskutek śmierci współmałżonków wiąże się zwłaszcza z nadumieralnością młodych mężczyzn. Jest to zjawisko występujące przede wszystkim w krajach uprzemysłowionych²⁹. Do głównych przyczyn zgonów należy zaliczyć różnego rodzaju urazy, zatrucia, wypadki drogowe, a także choroby serca.

²⁸ J. Witczak. *Pasierb – macocha – ojczym*. „Problemy Rodziny” 1983 nr 5; B. Kaja. *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*. Bydgoszcz 1992 s. 7.

²⁹ K. Krupa. *Gdy umiera jedno z rodziców*. W: *Samotne matki, samotni ojcowie* s. 106-143.

Problem samotnego rodzicielstwa z powodu śmierci współmałżonka dotyczy przede wszystkim kobiet. Śmierć jest niezawinionym wydarzeniem losowym, pociągającym za sobą wszystkie konsekwencje niepełności rodziny. Decyzje o rozwodach są na ogół wynikiem przemyśleń i wyborem „mniejszego zła”. W sprawie owdowienia nie ma żadnego wyboru – to los stawia przed faktem dokonanym zupełnie nieprzygotowaną do tego rodzinę.

Głównym wskaźnikiem zmian w sytuacji takiej rodziny jest pogorszenie się sytuacji materialnej, zmiana pozycji społecznej i zakłócenia w procesie wychowania dzieci. Powrót rodziny do równowagi wymaga dłuższego czasu, a zróżnicowanie w tym zakresie zależy przede wszystkim od źródła dochodów, które stają się podstawą egzystencji rodzin. Trudna sytuacja materialna występuje w tych rodzinach, w których matka nie podejmuje decyzji o pracy zawodowej i jedynym źródłem utrzymania rodziny niepełnej będzie tylko renta rodzinna³⁰.

Samotność towarzyszącą wdowieństwu należy rozpatrywać przede wszystkim w aspekcie postaw psychicznych, które są konsekwencją zmian w osobowości dokonanych pod wpływem tragicznych przeżyć. Postawy te wyrażają się głównie w pasywnym stosunku do życia i w kompleksie wynikającym z tragicznego poczucia odrębności. Konsekwencją tych postaw jest zamknięcie się w sobie oraz przekonanie, że nikt z otoczenia nie może zrozumieć trudów wdowieństwa. Poczucie samotności osób owdowiałych niejednokrotnie jest wzmocnione zmniejszoną liczbą kontaktów towarzyskich, których inspiratorem był zmarły współmałżonek. W wielu przypadkach poczucie samotności nie prowadzi do zmiany postaw psychicznych, ale wyraża się w rozpaczliwej niemożności rozwiązania problemów rozstrzyganych przedtem wspólnie ze współmałżonkiem³¹.

Niezależnie od okoliczności, zmniejszających możliwość sprawowania przez owdowiałego ojca lub matkę bezpośredniej opieki nad dzieckiem, sam fakt śmierci jednego z rodziców wywołuje pewne zaburzenia w osobowości

³⁰ Renta rodzinna jest podstawowym świadczeniem zabezpieczenia społecznego wyróżniającym rodziny kobiet owdowiałych spośród innych rodzin niepełnych. Przysługuje ona uprawnionym członkom rodziny pracownika, który w chwili śmierci spełniał warunki wymagane do uzyskania renty lub emerytury. Członkami rodziny pracownika uprawnionymi do renty są m.in. dzieci, jeśli nie ukończyły 25 lat w czasie uczęszczania do szkoły, dzieci przed ukończeniem 16 lat (18 kształcący się). Dorosły współmałżonek jest uprawniony do renty po zmarłym, gdy osiągnął odpowiedni wiek (mężczyzna 65 lat, a kobieta 50 lat) przed śmiercią małżonka albo w ciągu 5 lat po jego śmierci. *Ustawa z 14 grudnia 1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin*. Dz.U. Nr 40 z 1982 r. poz. 267.

³¹ A. d a m c z u k. *Wychowanie dzieci w rodzinach samotnych matek*. Lublin 1988 s. 27.

dzieci³². Zaburzenia te wyrażają się w m.in. w zachowaniach chuligańskich lub pasywnej postawie wobec życia. Owdowiali rodzice są w tych przypadkach bezradni i nie wiedzą, w jaki sposób mogą pomóc swoim dzieciom³³.

Niektóre z problemów przeżywanych przez osoby owdowiałe mają wyraźny związek z płcią. Śmierć współmałżonka wymaga niejako przejęcia przez jedną osobę obowiązków ojca i matki w realizacji niektórych rodzinnych funkcji.

ZAKOŃCZENIE

Uzasadnione wydają się działania mające na celu zapobieganie powstawaniu rodzin niepełnych. Największe szanse można wiązać z rodzinami, których niepełność jest spowodowana urodzeniem dziecka poza małżeństwem. Najskuteczniejsze będą w tym przypadku działania polegające na przygotowaniu do życia rodzinnego i podniesieniu kultury życia seksualnego. W odniesieniu do drugiej grupy, czyli niepełnych rodzin powstałych w wyniku rozwodów, najważniejsze jest właściwe przygotowanie do życia małżeńskiego i rodzinnego. Natomiast w trzecim przypadku, w którym powodem niepełności rodziny jest śmierć współmałżonka, istotne wydaje się podniesienie stanu zdrowotnego ludności i zwalczanie przyczyn powodujących nadumieralność mężczyzn.

Sytuacja rodzin niepełnych nie może być rozwiązywana tylko przez zastosowanie metod i środków właściwych dla polityki społecznej. Powinny być stosowane również środki wchodzące w zakres polityki wychowawczo-kulturalnej oraz poradnictwa małżeńsko-rodzinnego. Należy poznać podstawowe trudności rodzin niepełnych i przez zmiany w tym zakresie wpływać na umocnienie się poczucia odpowiedzialności za dzieci i rodzinę w hierarchii wartości współczesnego społeczeństwa.

Trzeba zadbać o to, by małżonkowie byli w pełni dojrzałymi do małżeństwa i rodzicielstwa. Życie w małżeństwie wymaga od obu stron wysokiej kultury osobistej, właściwego doboru partnerów z uwzględnieniem całokształtu oceny wartości partnera, pozytywnego doń nastawienia, a przede wszystkim dojrzałości i mądrości życiowej.

³² Zob. K. Ostoją-Zawadzka. *Żałoba w rodzinie*. W: *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Red. B. de Barbaro. Kraków 1999 s. 91-96.

³³ K. Krupa. *Sytuacja społeczna i materialna rodzin niepełnych z powodu śmierci współmałżonka*. Warszawa 1983 s. 1.

BIBLIOGRAFIA

- Dyczewski L.: Rodzina społeczeństwo państwo. Lublin: TN KUL 1994 s. 131-132.
- Graniewska D., Krupa K., Balcerzak-Paradowska B.: Samotne matki, samotni ojcowie. O rodzinach niepełnych w Polsce. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych 1986.
- Gręźlikowski J.: Przed nami małżeństwo. Wrocław: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników 2002.
- Góralski W.: Problem dostępu do sakramentów świętych osób żyjących w małżeństwach pozasakramentalnych. W: Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii. Red. A. Szafranski. Lublin 1985 s. 323-343.
- Katechizm Kościoła Katolickiego. Poznań: Pallottinum 1994.
- Kawula S.: Struktura rodziny. W: Pedagogika rodziny. Red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke. Toruń 2002 s. 328-329.
- Kawula S.: Świadomość wychowawcza rodziców. Toruń 1975.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Kodeks postępowania cywilnego. Zakamycze 2003.
- Krupa K.: Gdy umiera jedno z rodziców. W: D. Graniewska, K. Krupa, B. Balcerzak-Paradowska. Samotne matki, samotni ojcowie. O rodzinach niepełnych w Polsce. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych 1986 s. 106-143.
- Ostoj-Zawadzka K.: Żałoba w rodzinie. W: Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny. Red. B. de Barbaro. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 1999 s. 91-96.
- Pielkowska J.: Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze. Katowice: Uniwersytet Śląski 1983.
- II Polski Synod Plenarny (1991-1999). Poznań: Pallottinum 2001.
- Półtawska W.: Rola rodziców w wychowaniu seksualnym młodzieży. W: Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej. Red. F. Adamski. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1982 s. 324-339.
- Tyszkowa M.: Badania psychologiczne wewnątrzrodzinnej socjalizacji. Implikacje praktyczne. W: Badania nad rodziną a praktyka społeczna. Red. Z. Tyszka. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1991 s. 79-90.
- Ziemska M.: Rodzina a osobowość. Warszawa 1975.

A SINGLE-PARENT FAMILY
AND ITS INFLUENCE ON CHILD UPBRINGING

S u m m a r y

Raising children in single-parent families has been recognized as a serious problem which results in the situation where single parents (except for families where the absence of either parent is caused by their death) find themselves in conflict with the Catholic teaching on marriage. The situation influences the functioning of the family and the way the offspring are raised.

The categories of single-parent families show certain similarities in the ways of their functioning. It is important to notice that in the single-parent families of unmarried people there appears to be significant lack of the emotional bond between the child and the absent parent. It is unique in such a group of families not to allow the presence of the other parent, mostly the father. In most cases the single parent who raises the child creates a negative image of the absent parent. In case of divorce, the excluded parent is deprived of the possibility to positively influence his or her own children. In fateful situations, it is death that excludes one of the parents from the family life.

In order to prevent creating single-parent families we should take care of forming personal culture and the proper choice of a partner who will aim at setting up a full family. The partners who are going to set up a family should be taught how to be responsible for their life decisions and for the members of their families. The future parents should set up their full families in a mature and wise way because only such full families can be an ideal place for upbringing the child and for preparing him or her for their life in society.

Translated by Monika Gierak

Słowa kluczowe: rodzina niepełna, struktura rodzin niepełnych, przedwczesne macierzyństwo, samotne macierzyństwo, rozwód, sytuacja losowa, samotne ojcostwo.

Key words: a single-parent family, the structure of the single-parent families, premature parenthood, lone parenthood/single parenthood, divorce, fateful situation, single-fatherhood.